

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Η Άνοιξη των Μουσείων

Συνάντηση
για τα εκπαιδευτικά προγράμματα
και τη μουσειακή αγωγή

Επιμέλεια: Ειρήνη Γαβριλάκη

ΚΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Ρέθυμνο 2011

Πρακτικά Συνεδρίου

Η Άνοιξη των Μουσείων

Συνάντηση
για τα εκπαιδευτικά προγράμματα
και τη μουσειακή αγωγή

(Ρέθυμνο, 8-10 Μαΐου 2009)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ειρήνη Γαβριλάκη

ΚΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Ρέθυμνο 2011

*Μουσείο και Νηπιαγωγείο:
διαδρομές τεμνόμενες ή ασύμπυτες;*

 Η έμφαση που δίδεται τα τελευταία χρόνια από τα Μουσεία στους τομείς της επικοινωνίας με το κοινό και την εκπαιδευτική τους διάσταση¹ με τη διοργάνωση πολλών ανοιχτών εκδηλώσεων που ξεφεύγουν από τον παραδοσιακό εκθεσιακό ρόλο τους, αλλά και την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία κυρίως απευθύνονται σε παιδιά, στηρίζεται στην άποψη αφενός ότι δικαίωμα στη γνώση και τον πολιτισμό έχουν όλοι οι πολίτες και αφετέρου ότι οι ενημερωμένοι πολίτες μπορούν να αποκτήσουν ευαισθησίες για τον πολιτισμό, να σεβαστούν, να προβληματιστούν και να εμπνευστούν από την πολιτιστική και φυσική τους κληρονομιά².

Εντοπίζεται, επομένως, η ανάγκη της κατά το δυνατόν έγκαιρης διαμόρφωσης του καλλιεργημένου πολιτισμικά πολίτη, αρχίζοντας την επαφή με το Μουσείο και άλλους χώρους πολιτισμού από την παιδική ηλικία. Η διαμόρφωση καλλιεργημένων, ευαίσθητων, δημιουργικών και υπεύθυνων πολιτισμικά πολιτών αποτελεί στόχο και του εκπαιδευτικού μας συστήματος ήδη από την πρώτη του βαθμίδα, από το νηπιαγωγείο³.

Είναι, λοιπόν, σαφές ότι Μουσείο και σχολείο μοιράζονται τον ίδιο στόχο και προσπαθούν για την επίτευξή του. Το ζητούμενο είναι αν, στην επίτευξη του κοινού τους στόχου, οι δύο αυτοί φορείς συναντώνται, συνεργάζονται ή ακολουθούν ασύμπυτες μεταξύ τους διαδρομές. Οι επισκέψεις των σχολείων σε Μουσεία ποτέ δεν έλειπαν από τις σχολικές δραστηριότητες και φαίνεται ότι, τουλάχιστον στην ελληνική κοινωνία, η επαφή του παιδιού με το Μουσείο ανήκει κατά κύριο λόγο στις λειτουργίες του σχολείου και όχι της οικογένειας⁴. Χρειάζεται να εξετάσουμε αν η σύνδεση σχολείου και Μουσείου είναι υπαρκτή και πως θα μπορέσουμε να αναπτύξουμε τη συνεργασία των δύο αυτών φορέων, ώστε να μεγιστοποιηθεί η αποτελεσματικότητά τους⁵.

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε τη σχέση του Μουσείου και του νηπιαγωγείου υπό το πρίσμα της Προσχολικής Παιδαγωγικής. Θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τα στοιχεία που δείχνουν την εκπαιδευτική διάσταση του Μουσείου, την προσφορά του στην

1. HEIN 1998, EDSON AND DEAN 1996, HOOPER-GREENHILL 1999, NAKOY 2006.

2. ΒΕΜΗ 2006.

3. ΥΠ.Ε.Π.Θ. - Π.Ι. 2002.

4. ΚΟΥΒΕΛΗ 2000.

5. HOOPER-GREENHILL 1999, ΔΑΛΚΟΣ 2000.

αγωγή του παιδιού, τα μοντέλα συνεργασίας Μουσείου – νηπιαγωγείου, αλλά και τα σημεία που μπορούν να ενδυναμώσουν τόσο τη σχέση μεταξύ των δύο ιδρυμάτων όσο και τη μεγιστοποίηση της προσφοράς τους σε παιδιά προσχολικής ηλικίας.

ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟ: ΧΩΡΟΙ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

Το νηπιαγωγείο είναι ίδρυμα τυπικής εκπαίδευσης. Αποτελεί την πρώτη βαθμίδα του εκπαιδευτικού συστήματος και στοχεύει στη συνολική (γνωστική, αισθητική, κινητική, κοινωνικοσυναισθηματική) ανάπτυξη και εκπαίδευση των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Η λειτουργία του διέπεται τόσο από νομικά κείμενα που αφορούν στην οργάνωση και διοίκησή του όσο και από το αναλυτικό πρόγραμμα που οριοθετεί την εκπαιδευτική του λειτουργία⁶. Στην Ελλάδα, η φοίτηση στο νηπιαγωγείο αφορά στα παιδιά ηλικίας 4-6 ετών, ενώ είναι υποχρεωτική για παιδιά ηλικίας 5-6 ετών.

Το αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου περιλαμβάνει στόχους και επιδιώξεις εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στους κλάδους της Γλώσσας, των Μαθηματικών, του Ανθρωπογενούς και Κοινωνικού Περιβάλλοντος της Πληροφορικής, της Δημιουργίας και Έκφρασης (Εικαστικά, Δραματική Τέχνη, Μουσική, Φυσική Αγωγή). Στην οργάνωση του προγράμματος, η γνώση αντιμετωπίζεται διαθεματικά κυρίως μέσω σχεδίων εργασίας-projects⁷ που δίνουν έμφαση στην παιγνιώδη και βιωματική προσέγγιση πληροφοριών, καταστάσεων, συναισθημάτων ή αξιών. Επίκεντρο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας αποτελεί ένα θέμα, όπως, για παράδειγμα, τα παιχνίδια, τα Χριστούγεννα, το δάσος κ.λπ., το οποίο επιλέγεται με βάση τα ενδιαφέροντα, τις ικανότητες και τις ανάγκες των παιδιών και προσεγγίζεται μέσω των διαφορετικών κλάδων σπουδών, ώστε αφενός να αναδεικνύονται οι πτυχές του θέματος που απασχολούν τα παιδιά και οδηγούν στις απαντήσεις των ερωτημάτων που τα ίδια έχουν θέσει και αφετέρου τα παιδιά να μυσούνται σε έναν ολικό τρόπο προσέγγισης της γνώσης⁸.

Το Μουσείο, σύμφωνα με τον ορισμό του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, αποτελεί *ένα μη κερδοσκοπικό μόνιμο ίδρυμα, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της εξέλιξής της, ανοιχτό στο κοινό, το οποίο αποκτά, διατηρεί, ερευνά, κοινοποιεί και εκθέτει για σκοπούς μελέτης, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας υλικό-μαρτυρία του ανθρώπου και του περιβάλλοντος*⁹. Πρόκειται για ένα χώρο πολιτισμού που συνδέει το παρελθόν με τη σύγχρονη ζωή, παρέχοντας στους επισκέπτες του τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσουν, να μάθουν, να ερευνήσουν, να εμπνευστούν¹⁰.

Εστιάζοντας στην εκπαιδευτική διάσταση του σκοπού του, διαπιστώνουμε ότι το Μουσείο αποτελεί ένα χώρο μη τυπικής εκπαίδευσης¹¹, αφού, χωρίς να ανήκει στο εκπαιδευτικό σύστημα, παρέχει αγωγή και εκπαιδευτικές δραστηριότητες στο σύνολο της κοινωνίας και όχι μόνο σε ένα τμήμα της¹². Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του Μουσείου αποτελεί αντικείμενο της Μουσειοπαιδαγωγικής, μιας εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής¹³. Οι όροι *μουσειακή αγωγή* και *μουσειακή εκπαίδευση* δείχνουν την εκπαιδευτική λειτουργία του Μουσείου και το ρόλο που μπορεί αυτό να διαδραματίσει στην

6. ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι. 2002.

7. ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι. 2002, ΧΡΥΣΑΦΙΔΗΣ 2009.

8. ΧΡΥΣΑΦΙΔΗΣ 2009, ΜΑΤΣΑΓΚΟΥΡΑΣ 2002.

9. ICOM 2010.

10. TALBOYS 2000.

11. ΑΛΚΗΣΤΙΣ 1995, ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ 2007, HEIN 1998.

12. ΣΠΗΤΑΝΟΥ 2007, ΒΕΡΓΙΑΗΣ 2007, DIERKING FALK, RENNIE, ANDERSON AND ELLENBOGEN 2003, RENNIE, FEHER, DIERKING AND FALK 2003.

13. ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ 2007.

αγωγή και την εκπαίδευση των μελών μιας κοινωνίας¹⁴. Η Μουσειοπαιδαγωγική αξιοποιεί στοιχεία από την Ψυχολογία της Μάθησης, τη Σχολική και Προσχολική Παιδαγωγική, την Ειδική Αγωγή, καθώς και από άλλους κλάδους της Παιδαγωγικής που ασχολούνται με την εκπαιδευτική διαδικασία¹⁵.

Επομένως, το νηπιαγωγείο αποτελεί χώρο τυπικής εκπαίδευσης παιδιών προσχολικής ηλικίας με συγκεκριμένους μαθησιακούς στόχους και αναλυτικό πρόγραμμα, ενώ το Μουσείο, ανάμεσα στις άλλες του ιδιότητες, αποτελεί και χώρο μη τυπικής εκπαίδευσης.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Ενδεικτικό στοιχείο της εκπαιδευτικής διάστασης των Μουσείων αποτελούν οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που σχεδιάζονται από αυτά και αναπτύσσονται είτε εντός των Μουσείων είτε σε άλλους χώρους εκπαίδευσης:

1. Εκπαιδευτικά μουσειακά προγράμματα

Πρόκειται για εκπαιδευτικά προγράμματα που σχεδιάζονται από το αρμόδιο προσωπικό των Μουσείων, κυρίως μουσειοπαιδαγωγούς, εμπυκωτές, αρχαιολόγους ή άλλους ειδικούς και εφαρμόζονται μέσα σ' αυτό. Τα προγράμματα αυτά σχεδιάζονται με βάση τα εκθέματα, επιδιώκουν την εξοικείωση των επισκεπτών με το Μουσείο, την ανάπτυξη των προσωπικών ικανοτήτων των επισκεπτών και τον εφοδιασμό τους με τρόπους για ανεξάρτητη μάθηση¹⁶. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των Μουσείων στηρίζονται σε μεθόδους ενεργητικής μάθησης, ακολουθούν θεματική προσέγγιση, εφαρμόζουν παιγνιώδεις δραστηριότητες, προσαρμόζονται σε γνώσεις, ικανότητες, ενδιαφέροντα, ανάγκες και χαρακτηριστικά διαφορετικών ηλικιακών, κυρίως, ομάδων.

Έτσι, στο ίδιο Μουσείο είναι δυνατόν να λειτουργούν διαφορετικά εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά διαφορετικών σχολικών ηλικιών και βαθμίδων και να συνδέονται με τη σχολική μάθηση και το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου, χωρίς, ωστόσο, να εξαρτώνται από αυτό¹⁷. Μέσω της εμπλοκής τους στα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα παιδιά λειτουργούν βιωματικά, διερευνητικά, με κύριες εφαρμογές τον προβληματισμό, την έρευνα, την ανακάλυψη και τη δημιουργία¹⁸.

Με άλλα λόγια, στα εκπαιδευτικά προγράμματα των Μουσείων διαμορφώνεται ένα πλαίσιο που συνδυάζει την ψυχαγωγία με τη μάθηση, ενώ εφαρμόζονται οι έμμεσες μέθοδοι προσέγγισης της γνώσης, η ομαδική εργασία και η διερεύνηση με την ενεργό συμμετοχή των παιδιών, χωρίς την πίεση της κατάκτησης της διδακτέας ύλης, της επίτευξης των μαθησιακών στόχων και το ανταγωνιστικό περιβάλλον του σχολείου¹⁹. Μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα Μουσεία δίνουν έμφαση όχι μόνο στην πληροφόρηση, αλλά και στην ψυχαγωγία (ιδιαίτερα) του μικρού επισκέπτη, επιχειρώντας συν τοις άλλοις να τον κερδίσουν και ως μελλοντικό επισκέπτη, μέσω της ανάπτυξης μιας ευχάριστης πρώτης συνάντησης και σχέσης. Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, εκδίδεται και έντυπο υλικό για πληροφόρηση εκπαιδευτικών και μαθητών, αλλά και για εξάσκηση και έκφραση των μαθητών. Το Μουσείο γίνεται ένας

14. EDSON AND DEAN 1996, HOOPER-GREENHILL 1994, NIKONANOU 2007.

15. NIKONANOU 2007.

16. ΝΑΚΟΥ 2001.

17. ΒΟΣΝΙΑΔΗΣ ΚΑΙ ΓΚΟΤΣΗΣ 2002, ΠΙΝΗ 2002, HOOPER-GREENHILL 1999.

18. HEIN 1998. Για μίαν επισκόπηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων ελληνικών μουσείων και άλλων πολιτιστικών φορέων, ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ 2002, ΥΠ.ΠΟ.: Μουσείο - Σχολείο 2002, 53-235.

19. ΑΛΚΗΣΤΗΣ 1995, 22, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ 2002, EDSON AND DEAN 1996.

οικείος χώρος, στον οποίο το παιδί αντιλαμβάνεται τη συνέχεια και την πολυμορφία του πολιτισμού και του περιβάλλοντος, μέσα από αυθεντικές εμπειρίες και συναισθηματικές δονήσεις²⁰.

Η παιγνιώδης και ψυχαγωγική διάσταση που εμπεριέχεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα των Μουσείων είναι ζητούμενα για το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Μόνο στο νηπιαγωγείο συναντώνται ένεκα του τρόπου εργασίας και της ηλικίας των παιδιών, προσφέροντας ευκαιρίες και συνθήκες μάθησης πιο χαλαρές, αλλά όχι λιγότερο ουσιαστικές.

2. Μουσειοσκευές, βιβλία, εκπαιδευτικό υλικό

Οι μουσειοσκευές είναι φορητά εκπαιδευτικά προγράμματα και έχουν συνήθως τη μορφή μιας επιμελημένης βαλίτσας ή σεντουκιού ή κουτιού, ανάλογα και με το θέμα στο οποίο επικεντρώνονται. Περιλαμβάνουν εποπτικό υλικό, π.χ. αντίγραφα εκθεμάτων, φωτογραφίες, διαφάνειες, cd, βιντεοκασέτες, φυλλάδια με πληροφοριακό υλικό και προτεινόμενες δραστηριότητες, το οποίο φωτίζει το θέμα που αφορούν. Αποτελούν δανειζόμενο υλικό που χρησιμοποιείται σε σχολικές τάξεις για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, μετά από σχετική αίτηση του ενδιαφερόμενου εκπαιδευτικού. Μέσω αυτών, δίδεται η δυνατότητα ακόμα και σε κάποια σχολεία που αδυνατούν για διάφορους λόγους να επισκεφτούν ένα Μουσείο, να το επισκεφθούν και να έλθουν σε έμμεση επαφή με συγκεκριμένα εκθέματά του μέσα στη σχολική τάξη. Σημαντική είναι ακόμη η δυνατότητα που παρέχουν οι μουσειοσκευές στον εκπαιδευτικό να τις χρησιμοποιήσει ανάλογα με τις μαθησιακές ανάγκες και δυνατότητες των παιδιών²¹.

Η έκδοση βιβλίων και φυλλαδίων σχετικών με μία θεματική ενότητα του Μουσείου με πολλές εικόνες και κατάλληλα κείμενα δίνουν πληροφορίες για την επιστημονική διάσταση του θέματος που πραγματεύονται και προτείνουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες που μπορεί να προηγούνται ή να έπονται της επίσκεψης στο Μουσείο ή να υποβοηθήσουν μία καθοδηγημένη εκπαιδευτική επίσκεψη, χωρίς συμμετοχή σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα²².

3. Εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών από τα Μουσεία

Τα Μουσεία μπορούν να οργανώνουν ημερίδες, σεμινάρια, επιμορφωτικές συναντήσεις και δράσεις, με σκοπό να μυήσουν τους εκπαιδευτικούς σε θέματα σχετικά με το ίδιο το Μουσείο και τα εκθέματά του, την ιστορική περίοδο, γεωγραφική περιοχή, το είδος της τέχνης που στεγάζει, την επικοινωνία και συνεργασία Μουσείου – σχολείου και τις δυνατότητες φιλοξενίας σχολικών ομάδων, το σχεδιασμό, τη φιλοσοφία, τη στοχοθεσία, την εφαρμογή και την καταλληλότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Από τις παραπάνω δράσεις που δεν αναπτύσσονται σε όλα τα Μουσεία, συμπεραίνουμε ότι το Μουσείο αποτελεί χώρο μη τυπικής εκπαίδευσης και αγωγής, ανοικτό και προσίτο σε όλους, χωρίς ηλικιακούς περιορισμούς, ιδιαίτερα σημαντικός για τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, την επαφή με τις ποικίλες πολιτισμικές εκφράσεις και τα τεχνολογικά επιτεύγματα, την κατανόηση αρκετών χαρακτηριστικών της κοινωνίας και της φύσης από τη νέα γενιά²³. Αποτελεί χώρο με πλούσιο και υψηλής ποιότη-

20. ΓΑΒΡΙΛΑΚΗ 2008.

21. ΛΕΚΚΑ ΚΑΙ ΑΛΕΞΙΟΥ 2002, ΧΑΤΖΗΑΣΛΑΝΗ 2002, ΑΛΚΗΤΗΣ 1995, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1991, 6-43.

22. ΒΟΣΝΙΑΗΣ ΚΑΙ ΓΚΟΤΣΗΣ 2002, HOOPER-GREENHILL 1994, ΚΟΥΒΕΛΗ 2000, ΝΑΚΟΥ 2001.

23. ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ 2007, ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ 1985.

τας εποπτικό υλικό που δεν υπάρχει στο νηπιαγωγείο και σε όλο το εκπαιδευτικό σύστημα, ο οποίος δημιουργεί άμεσες, ισχυρές, αυθεντικές εμπειρίες²⁴, εφαρμόζει τη δια βίου μάθηση, αφού η επίσκεψη σε ένα Μουσείο μπορεί να επαναλαμβάνεται αρκετές φορές, καθώς οι γνώσεις, οι απορίες, τα ενδιαφέροντα αλλάζουν ή και επανέρχονται εντονότερα και βαθύτερα προϊούσης της ηλικίας²⁵. Υπό αυτή την οπτική, το νηπιαγωγείο έχει ανάγκη το Μουσείο για την υποστήριξη που το τελευταίο μπορεί να παράσχει στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην αγωγή των μαθητών²⁶, αλλά και το Μουσείο έχει ανάγκη το νηπιαγωγείο για την εξασφάλιση μιας πρώτης επαφής και γνωριμίας με το νέο ηλικιακό κοινό, ώστε να εξασφαλίζεται μελλοντικώς η διαμόρφωση πολιτών ευαισθητοποιημένων πολιτισμικά και περιβαλλοντικά, με ισχυρή θετική γνώμη για την ανάγκη δημιουργίας και οικονομικής υποστήριξης των Μουσείων²⁷.

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Θεωρείται ότι οι επισκέψεις στο Μουσείο υποβοηθούν ποικίλες όψεις της ανάπτυξης και αγωγής του παιδιού, ιδιαίτερα όταν υλοποιούνται κατάλληλα σχεδιασμένες δραστηριότητες κατά την προετοιμασία, την πραγματοποίηση και την επεξεργασία της επίσκεψης. Ειδικότερα:

1. Ενδυναμώνεται η παρατηρητικότητα με στροφή της επίμονης προσοχής των παιδιών στα εκθέματα, η μνήμη με τη συγκράτηση στοιχείων σχετικών με τα εκθέματα, αναπτύσσεται η φαντασία τόσο από την θέαση των εκθεμάτων όσο και από την ανάπτυξη δραστηριοτήτων σχετικών με αυτά, εμπλουτίζεται το λεξιλόγιο με σχετική ορολογία, κατανοούνται γεγονότα, συνθήκες και καταστάσεις που επηρέασαν την πορεία της ζωής, της κοινωνίας και της φύσης, υποβοηθείται η κατάκτηση της χρονικής ακολουθίας παρατηρώντας τις αλλαγές ή τις διαφορετικές μορφές που παίρνει στο χρόνο η ιστορική εξέλιξη ανθρώπων, φύσης, αντικειμένων, τόπων, κοινωνιών, καλλιεργείται η ιστορική γνώση, οι σκέψεις και δεξιότητες για ερμηνεία, κριτική ανάγνωση, ανάλυση, σύνθεση²⁸. Το παιδί αναπτύσσει την κριτική του ικανότητα, συγκρίνοντας ανθρώπινες ενέργειες και κοινωνικές καταστάσεις που προκύπτουν από τα εκθέματα, εκφράζει απόψεις, διατυπώνει ερωτήσεις, επιχειρηματολογεί, δημιουργεί νέα νοητικά εργαλεία, οικοδομεί γνωστικά σχήματα, χρησιμοποιεί πολλαπλές αναγνώσεις, κατηγοριοποιεί και ασκείται σε ικανότητες πρόβλεψης²⁹.
2. Υποστηρίζεται η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού μέσω της επαφής του με δημιουργήματα της δικής του και άλλων πολιτισμικών ομάδων, με τον τρόπο ζωής σε άλλες εποχές και περιοχές. Το παιδί υποβοηθείται στη συγκρότηση της εθνικής και πολιτισμικής του ταυτότητας, αναπτύσσει το αίσθημα του *ανήκειν* σε μια ευρύτερη ομάδα, ευαισθητοποιείται στην ανάγκη προστασίας του κοινωνικοπολιτισμικού και φυσικού περιβάλλοντος, γνωρίζει τον πολιτισμό άλλων λαών και εποχών³⁰, εξοικειώνεται με ένα νέο χώρο της κοινωνίας και, στην περίπτωση της συμμετοχής σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες, λειτουργεί συνεργατικά στο πλαίσιο

24. ΤΣΙΤΟΥΡΗ 2002, ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ 2002, ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ 1986, 8-11.

25. ΑΛΚΗΤΙΣ 1995.

26. HOOPER-GREENHILL 1999, ΔΑΛΚΟΣ 2000, ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗΣ 1991.

27. SAULTON 1998, ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 1994.

28. ΝΑΚΟΥ 2000, 2006, 2008, ΒΟΥΡΗΣ 2002.

29. ΚΥΡΔΗ 2002, ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ 2005, ΑΛΚΗΤΙΣ 1995, ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ 1985, ΝΑΚΟΥ 2006.

30. EDSON AND DEAN 1996, HEIN 1998, ΔΑΛΚΟΣ 2000.

μικρών ομάδων³¹, ενώ η βίωση συναισθημάτων κατά την προσέγγιση των εκθεμάτων υποβοηθά την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης³².

Η επίσκεψη στο Μουσείο δίνει ιδιαίτερη ώθηση στην περιβαλλοντική εκπαίδευση. Τα παιδιά γνωρίζουν το περιβάλλον τους στη σύγχρονη και σε προηγούμενες μορφές του, μπορούν να παίρνουν πληροφορίες για το οικοσύστημα και την αλληλεπίδρασή του με τον άνθρωπο, να διαπιστώνουν την ιστορική πορεία του ανθρώπου και της κοινωνίας και να εντοπίζουν τα γεγονότα και τα φαινόμενα που οδήγησαν στις σημερινές οικολογικές, ιστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές συνθήκες³³. Η έμφαση στην κοινωνική και όχι μόνο στην αισθητική διάσταση των εκθεμάτων –π.χ. *ποιος χρησιμοποιούσε τη χρυσοποίκιλη ασπίδα; ποια ήταν η θέση του στην κοινωνία και στο στρατό; πόσο πλήρωσε για να την κατασκευάσει; με ποια υλικά κατασκευάστηκε και με ποιον τρόπο; πόσο σημαντικός ήταν ο τεχνίτης της για την πόλη του;*– επιτρέπει τον εντοπισμό σχέσεων, τη σύγκριση με το παρόν, την ανάπτυξη του προβληματισμού³⁴.

Η γνωριμία με τη ζωή, και τον πολιτισμό άλλων λαών οδηγεί τα παιδιά από τη μικρή ηλικία στη γνωριμία άλλων πολιτισμών, διαφορετικών απόψεων για τη ζωή και την κουλτούρα, ενώ δίνει ερεθίσματα για τη διαμόρφωση στάσεων σεβασμού προς τους άλλους και για το διάλογο μεταξύ των πολιτισμών³⁵. Άλλωστε, η επίσκεψη φορέων ενός πολιτισμού σε Μουσεία που προβάλλουν έναν άλλον πολιτισμό δείχνει ότι το Μουσείο αποτελεί ένα χώρο, τον οποίο όλοι μπορούν να επισκεφθούν και τα μικρά παιδιά να συμμετέχουν σε δραστηριότητες και να χαίρονται από αυτές³⁶.

Η επίσκεψη σε Μουσεία Τεχνολογίας βοηθά το παιδί να αντιληφθεί την ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης και τη συνεχή προσπάθεια του ανθρώπου να βελτιώνει τη ζωή του.

3. Θεωρείται ότι η αισθητική ανάπτυξη του παιδιού υποστηρίζεται κυρίως από επισκέψεις σε Μουσεία, δεδομένης της υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας των εκθεμάτων τους. Η ανακάλυψη και η απόλαυση του ωραίου, όπως επιτυγχάνεται μέσω της συνάντησης με έργα τέχνης ή με τη φύση, οδηγεί το παιδί στην πρόσληψη ποιοτικών αισθητικών ερεθισμάτων, ικανών να γίνουν πηγή προβληματισμού, συνειδητοποίησης, έμπνευσης και δημιουργίας³⁷.

Η ποικίλη προσφορά του Μουσείου στην ανάπτυξη και αγωγή του παιδιού προσχολικής ηλικίας συμφωνεί με τις επιδιώξεις του προγράμματος του νηπιαγωγείου, στο οποίο η γνωστική, η κοινωνική και η αισθητική ανάπτυξη του παιδιού αποτελούν βασικούς πυλώνες που εξυπηρετούνται από τα αντίστοιχα προγράμματα ή κλάδους σπουδών³⁸.

Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Η επίσκεψη και η ενασχόληση με τα εκθέματα, ιδιαίτερα όταν έχουν σχεδιαστεί κατάλληλες δραστηριότητες ή εκπαιδευτικά προγράμματα, βασίζεται στη διαθεματική και διεπιστημονική προσέγγιση της γνώσης, καθώς τα εκθέματα είναι *ανοικτά σε*

31. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005, ΑΛΚΗΣΤΙΣ 1995, HOOPER-GREENHILL 1999, SALAMAN AND TUTCHELL 2005.

32. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994, ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ 1994.

33. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ 2005, ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 2001, ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ 1994.

34. EDSON AND DEAN 1996, ΡΟΚΟΥ 1994.

35. SUINA 1999, ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994, DE JONG 1994, GALEY 1994, ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ 1994, DIETERSE 2000.

36. ΚΥΡΑΗ 2002, ΠΙΝΗ 2002, EDSON AND DEAN 1996.

37. ΑΛΚΗΣΤΙΣ 1995, ΚΑΛΟΥΡΗ-ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ 1999.

38. Δ.Ε.Ε.Π.Σ. 2002.

πολλούς και ποικίλους τρόπους επεξεργασίας³⁹. Αφού επιλεγεί μία από τις θεματικές ενότητες του Μουσείου, η οποία μπορεί να ενδιαφέρει τα παιδιά και να αποτελέσει το θέμα των δραστηριοτήτων τους, σχεδιάζονται δραστηριότητες που παρωθούν και οδηγούν τα παιδιά να ανακαλύψουν όσες και όποιες γνώσεις χρειάζονται, προκειμένου να κατανοήσουν καλύτερα τη θεματική που εξετάζουν. Το θέμα προσεγγίζεται από ποικίλες πλευρές, από ποικίλους επιστημονικούς και καλλιτεχνικούς κλάδους που μπορούν να προσφέρουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες και οπτικές γι' αυτό⁴⁰. Με αυτόν τον τρόπο, το παιδί υποβοηθείται να κατακτήσει γεγονότα και καταστάσεις, να αντιληφθεί τη χρονική ακολουθία και την ιστορική εξέλιξη όχι μέσω της απομνημόνευσης, αλλά μέσα από την παρακολούθηση της πορείας των αντικειμένων στο χρόνο, συνδέοντάς τα με τεχνολογικές εξελίξεις και καλλιτεχνικές τάσεις, να εμπνευστεί, αλλά και να δημιουργήσει, έχοντας αυτά ως ερέθισμα⁴¹. Έτσι, η επίσκεψη παιδιών προσχολικής ηλικίας σε ένα αρχαιολογικό Μουσείο και η ενασχόλησή τους με μία θεματική ενότητα μπορεί να προκαλέσει ερεθίσματα για προβληματισμό, διερεύνηση και ανακάλυψη γνώσεων και πληροφοριών από πολλούς κλάδους του σύγχρονου πολιτισμού. Ας χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τα νομίσματα και ας επιχειρήσουμε να σχεδιάσουμε μια διακλαδική προσέγγιση του θέματος:

Κοινωνικές Σπουδές

Οικονομία – Κοινωνιολογία: Γιατί οι άνθρωποι έφτιαξαν νομίσματα; Πού τα χρησιμοποιούν; Τι τα χρειάζονται; Τι είχαν πριν από αυτά; Τι σημαίνει να έχει κανείς πολλά νομίσματα-χρήματα; Τι μπορεί να κάνει με αυτά;

Ιστορία: Ποιο ήταν το πρώτο νόμισμα; Ποιο νόμισμα έφτιαξαν μετά;

Γεωγραφία: Σε ποιες περιοχές χρησιμοποιούσαν νομίσματα στα παλιά χρόνια; Πού έχουν βρεθεί όμοια αρχαία νομίσματα (εντοπισμός στο χάρτη);

Πολιτική: Ποιος είναι αυτός που απεικονίζεται πάνω στο νόμισμα; Τι ήταν; Γιατί τον σχεδίασαν στο νόμισμα;

Φυσικές Επιστήμες – Τεχνολογία

Από τι υλικό είναι κατασκευασμένα τα νομίσματα; Πώς κατασκευάζονται; Πώς φθειρονται; Πώς διατηρούνται;

Μαθηματικά

Ποιο νόμισμα έχει τη μεγαλύτερη αξία; Πώς τα μετράμε; Μοιάζουν μεταξύ τους στο σχήμα, στο μέγεθος;

Γλώσσα

Τι γράφει πάνω στο νόμισμα; Μπορούμε να αναγνωρίσουμε κάποια γράμματα (να βρούμε πώς φωνάζουν ή ποιο παιδί τα έχει στο όνομά του); Τα γράμματα είναι ίδια σε όλα τα νομίσματα ή διαφέρουν (εντοπισμός διαφορετικών αλφάβητων, διαφορετικών γραμματοσειρών);

Εικαστικά

Τι σχέδια υπάρχουν πάνω στα νομίσματα; Τι δείχνουν; Πώς τα σχεδιάζουν; Πώς θα φτιάχναμε το νόμισμα της τάξης μας; Με ποια υλικά; Τι θα σχεδιάζαμε; Τι θα γράφαμε επάνω σε αυτό;

39. FALK AND DIERKING 1992, ΝΑΚΟΥ 2006.

40. ΧΡΥΣΑΦΙΔΗΣ 2009, ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ 2002.

41. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1991, 20-57.

Είναι προφανής η διασύνδεση των παραπάνω κλάδων που αναφέρθηκαν προηγουμένως για τεχνικούς λόγους ως διακριτοί. Για παράδειγμα, η τεχνολογία επεξεργασίας πρώτων υλών για την κατασκευή νομισμάτων συνδέεται και με την ιστορική περίοδο, επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη, όπως αυτή εκφράζεται από τη διακίνηση αγαθών και νομισμάτων, επηρεάζεται από τη γεωγραφία, αφού υπάρχει ανάγκη αξιοποίησης των πρώτων υλών του συγκεκριμένου φυσικού περιβάλλοντος, επηρεάζει την κατοχή του πλούτου και την κοινωνική διαστρωμάτωση, δίνει δυνατότητες εικαστικής παρέμβασης στο υλικό κατασκευής του νομίσματος.

Στο μουσειοπαιδαγωγό και στον εκπαιδευτικό (κυρίως) ανήκει ο σχεδιασμός και η μεθόδευση δραστηριοτήτων, μέσα από τις οποίες θα αναδεικνύεται το θέμα *νομίσματα*, ώστε να εντοπίζεται από τα παιδιά όχι μόνο μία ποικιλία πληροφοριών για τα νομίσματα, αλλά και η μεταξύ τους σύνδεση, και να διαμορφώνεται μία ολιστική εικόνα του νομίσματος⁴².

Με τον ίδιο περίπου τρόπο, τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορούν να προσεγγίζουν το φυσικό περιβάλλον, με αφετηρία τα εκθέματα ενός Μουσείου Φυσικής Ιστορίας και θέματα σχετικά με τα ζώα, τα φυτά κ.ά. Έτσι, ειδικά στην περίπτωση εφαρμογής κατάλληλα σχεδιασμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, μέσα από ένα θέμα, το παιδί μπορεί να κατακτά στοιχεία από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους και να αναζητά απαντήσεις στα ερωτήματα και τους προβληματισμούς του, προσεγγίζοντας το θέμα ολικά⁴³. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Μουσείου ακολουθούν την ίδια αρχή της διαθεματικής προσέγγισης της γνώσης και της διακλαδικής προσέγγισης του θέματος που ακολουθεί και το νηπιαγωγείο⁴⁴.

Βασικό στοιχείο του τρόπου μάθησης στο Μουσείο και του σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποτελεί η θεωρία του κονστρουκτιβισμού. Βάσει αυτής, σκοπός του εκπαιδευτικού προγράμματος, του μουσειοπαιδαγωγού ή του εκπαιδευτικού που αναπτύσσει δραστηριότητες με παιδιά στο Μουσείο είναι να παρέχει ευκαιρίες, ώστε αυτά, λειτουργώντας ενεργητικά και διαδραστικά, να κατασκευάζουν τα δικά τους νοήματα, βασισμένα στις προηγούμενες γνώσεις και εμπειρίες τους⁴⁵. Επομένως, ο κυρίαρχος ρόλος ανήκει στο παιδί – επισκέπτη και όχι στον εκπαιδευτικό ή το μουσειοπαιδαγωγό, ενώ οι δραστηριότητες στηρίζονται στην ανακαλυπτική μάθηση⁴⁶. Επομένως, στη μουσειακή αγωγή εφαρμόζονται βασικές αρχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας που προσιδιάζει σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και που επιχειρούμε να εφαρμόζουμε στην παιδαγωγική πράξη του νηπιαγωγείου⁴⁷.

Από όσα εκτέθηκαν σε αυτό το κεφάλαιο προκύπτει ότι το Μουσείο και το νηπιαγωγείο:

- ▮ μπορούν να συνεισφέρουν στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού. Το νηπιαγωγείο το επιχειρεί περισσότερο συστηματικά και σκόπιμα μέσω της επίτευξης των στόχων του αναλυτικού του προγράμματος, ενώ το Μουσείο, ειδικά στην περίπτωση μη λειτουργίας εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το επιχειρεί λιγότερο συστηματικά, μέσω της αλληλεπίδρασης των μικρών παιδιών με το χώρο και τα εκθέματά του,
- ▮ συμφωνούν στον τρόπο εργασίας είτε στο νηπιαγωγείο είτε στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων Μουσείων που στηρίζονται σε μορφές ενεργητικής μάθησης, ομαδικές, βιωματικές, κονστρουκτιβιστικές, διερευνητικές δραστηριότητες ανάπτυξης του προβληματισμού και σε ανακαλυπτικές μεθόδους,

42. ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ 2002.

43. FALK AND DIERKING 1992, ΚΥΡΑΗ 2002, ΛΕΚΚΑ-ΑΛΕΞΙΟΥ 2002.

44. ΔΕΠΠΕ 2002.

45. HOOPER-GREENHILL 1999, HEIN AND ALEXANDER 1998.

46. BLACK 2009, HEIN 1998, CAULTON 1998, HEIN AND ALEXANDER 1998.

47. ΝΤΟΛΙΟΠΟΥΛΟΥ 2002.

- ▮ η προσέγγιση της γνώσης γίνεται διαθεματικά και η προσέγγιση κάθε θέματος διακλαδικά / διεπιστημονικά τόσο στο νηπιαγωγείο όσο και στο Μουσείο.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το Μουσείο και το νηπιαγωγείο έχουν ως κοινό στοιχείο την αγωγή και την εκπαίδευση κάθε μέλους της κοινωνίας, στην προκειμένη περίπτωση του μικρού παιδιού.

Αφού εντοπίστηκαν τα κοινά στοιχεία των δύο ιδρυμάτων, είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε αν κατά τη λειτουργία και προσφορά τους ακολουθούν εντελώς ανεξάρτητες μεταξύ τους διαδρομές ή αν αυτές μπορούν να συναντώνται, να τέμνονται δημιουργικά προς όφελος των παιδιών και της κοινωνίας. Έχοντας αυτό το στόχο, θα μελετήσουμε στη συνέχεια τις σχέσεις Μουσείου και νηπιαγωγείου, καθώς και το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η νηπιαγωγός στην αρμονική σύνδεσή τους, ενώ θα διατυπωθούν σχετικές προτάσεις.

ΜΟΝΤΕΛΑ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ

Οι σχέσεις Μουσείου και νηπιαγωγείου ακολουθούν δύο κύρια μοντέλα⁴⁸:

*Συνάντηση των παιδιών με τα εκθέματα του Μουσείου
ανεξάρτητα από το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου.*

Πρόκειται για τις περιπτώσεις επισκέψεων από νηπιαγωγεία σε Μουσεία, εντελώς αποσυνδεδεμένες από την εκπαιδευτική διαδικασία που λαμβάνει χώρα την ίδια χρονική περίοδο στο νηπιαγωγείο. Αυτός ο τύπος επισκέψεων μπορεί να οφείλεται είτε σε καθυστερημένη πληροφόρηση της νηπιαγωγού για μια περιοδική έκθεση που ολοκληρώνεται σε μικρό σχολικό διάστημα είτε στην περιστασιακή εξασφάλιση των αναγκών ευνοϊκών συνθηκών για τη μετάβαση των παιδιών στο Μουσείο είτε σε τυχαίους παράγοντες⁴⁹.

Στις περιπτώσεις τέτοιων επισκέψεων, τα παιδιά συνήθως δεν έχουν προετοιμαστεί κατάλληλα για αυτά που θα αντικρίσουν, δεν έχουν πληροφορηθεί ούτε ασχοληθεί με τις θεματικές ενότητες, τις ιστορικές περιόδους, τα εκθέματα του Μουσείου. Δεν έχει προηγηθεί, δηλαδή, κάποια σύνδεση της επίσκεψης με το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και δεν υπάρχει σαφής και σκόπιμη σύνδεση της επίσκεψης και των στόχων της με τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος του νηπιαγωγείου⁵⁰. Συνήθως, η προετοιμασία περιορίζεται σε μία αγχώδη περιγραφή των τρόπων συμπεριφοράς στο Μουσείο προς αποφυγήν ατυχημάτων. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι με αυτά τα χαρακτηριστικά, η επίσκεψη αντιμετωπίζεται περισσότερο ως εκδρομή και δε συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής επίσκεψης⁵¹. Είναι δυνατόν, βέβαια, τα ερεθίσματα που θα πάρουν τα παιδιά από το Μουσείο να είναι τόσο ισχυρά, ώστε, επιστρέφοντας στο νηπιαγωγείο, να αναδυθούν σχετικά ερωτήματα και θέματα που η ευέλικτη νηπιαγωγός οφείλει να συζητήσει με τα παιδιά.

Θεωρούμε ότι αυτού του τύπου οι επισκέψεις δε βοηθούν τα παιδιά να αντιληφθούν το ρόλο και τη λειτουργία του Μουσείου, δεν προσφέρουν τις πρώτες βασικές πληροφορίες για τα εκθέματα που θα αντικρίσουν ή για το αντικείμενο (θεματική ενότητα,

48. ΔΑΛΚΟΣ 2000.

49. ΔΑΛΚΟΣ 2000.

50. ΔΑΛΚΟΣ 2000.

51. BURCAW 1997, ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 1994.

χρονική περίοδος) του Μουσείου και δεν τα βοηθούν να *ενταχθούν* στο χώρο κατά την επίσκεψή τους σε αυτό. Λείπει ο προβληματισμός και η σκοποθεσία της επίσκεψης, η γνώση σχετικής ορολογίας, ο κατάλληλος καταμερισμός του χρόνου της επίσκεψης, η επιλογή των εκθεμάτων ή της ενότητας του Μουσείου που θα επισκεφθούν τα παιδιά, η κατάλληλη προετοιμασία για δραστηριότητες –όπως, για παράδειγμα, για στοχευμένη παρατήρηση εκθεμάτων και εύρεση πληροφοριών ή για παιχνίδια ανακάλυψης– και συνήθως ο σχεδιασμός για την επεξεργασία της επίσκεψης.

Σύνδεση του προγράμματος του νηπιαγωγείου με την επίσκεψη στο Μουσείο.

Στην περίπτωση αυτή, η επίσκεψη του νηπιαγωγείου στο Μουσείο γίνεται επειδή προκύπτει ως ανάγκη ή ερέθισμα για όσα διαδραματίζονται στο νηπιαγωγείο. Για παράδειγμα, αν το νηπιαγωγείο επεξεργάζεται το θέμα *τα ρούχα*, οργανώνει σχετική επίσκεψη σε Λαογραφικό Μουσείο. Αν επεξεργάζεται το θέμα *ζώα της ζούγκλας*, οργανώνει σχετική επίσκεψη σε Μουσείο Φυσικής Ιστορίας. Γενικά, στην περίπτωση που η επίσκεψη συνδέεται με το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου, επιλέγεται το Μουσείο, η θεματική του ενότητα ή τα εκθέματα εκείνα που βοηθούν νηπιαγωγό και παιδιά να βρουν απαντήσεις σε ερωτήματα που ανακύπτουν κατά την επεξεργασία του θέματος στο νηπιαγωγείο ή να αντλήσουν ερεθίσματα για τη συνέχιση της επεξεργασίας του θέματος.

Επομένως, η επίσκεψη σχεδιάζεται με βάση το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου⁵² και το Μουσείο αντιμετωπίζεται ως χώρος παρατήρησης, προβληματισμού, έρευνας και δράσεων, κατάλληλων για την επίτευξη των σχολικών εκπαιδευτικών στόχων⁵³. Με βάση αυτούς επιλέγονται η θεματική ενότητα, τα εκθέματα, ο χρόνος επίσκεψης, η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμμάτα του ή η ανάπτυξη σχετικών δραστηριοτήτων κατά την επίσκεψη. Σχεδιάζονται δραστηριότητες που υλοποιούνται κατά την επίσκεψη, προετοιμάζονται -παιδιά και νηπιαγωγός- για τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου, συνήθως σχετικά με το θέμα που επεξεργάζονται στο νηπιαγωγείο⁵⁴. Επίσης, μετά την επίσκεψη, στο νηπιαγωγείο υλοποιούνται δραστηριότητες που είχαν σχεδιαστεί πριν από την επίσκεψη με βάση αυτήν και που αποτελούν συνέχεια όσων προηγήθηκαν της επίσκεψης, αλλά και όσων αναδύθηκαν από αυτήν⁵⁵. Γενικά οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται κατά την προετοιμασία, την υλοποίηση και την επεξεργασία της επίσκεψης συνδέονται, σε μεγάλο βαθμό, με τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος του νηπιαγωγείου⁵⁶.

Θεωρούμε ότι αυτού του τύπου οι επισκέψεις είναι περισσότερο στοχευμένες, βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν το ρόλο και τη λειτουργία του Μουσείου, συνδέουν τις κατακτημένες γνώσεις και τις βιωμένες εμπειρίες του παιδιού με νέα ερεθίσματα και παρέχουν ευκαιρίες εμπάθουσας των προβληματισμών που αναδύονται⁵⁷. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι τα παιδιά κερδίζουν περισσότερα, αν οι πληροφορίες που παίρνουν από το Μουσείο σχετίζονται με τη σχολική μάθηση και τα ενδιαφέροντά τους⁵⁸. Με την επεξεργασία των πληροφοριών και των ερεθισμάτων στο νηπιαγωγείο, ολοκληρώνονται και ενισχύονται οι θετικές επιδράσεις του Μουσείου, καθώς το σχολείο ασκεί μονιμότερη επίδραση στο παιδί συγκριτικά με το Μουσείο⁵⁹, λόγω της μεθοδευμένης εργασίας (διδασκαλία) και του εξειδικευμένου προσωπικού (εκπαιδευτικοί).

52. FALK AND DIERKING 1992.

53. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

54. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1994, 13-57.

55. BLACK 2009.

56. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1994, 20-74

57. BLACK 2009.

58. EDSON AND DEAN 1996, ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994.

59. ΒΕΜΗ 2006, HOOPER AND GREENHILL 1999.

Αν, όμως, δεχτούμε ότι η επίσκεψη πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο επεξεργασίας σχετικών θεμάτων, οδηγούμαστε στο ερώτημα *Δεν επισκεπτόμαστε ένα Μουσείο, αν τα θέματα και τα ενδιαφέροντα των παιδιών δε συνδέονται με τα εκθέματά του;* Από τη στιγμή που τα θέματα και οι διαστάσεις επεξεργασίας τους επιλέγονται από τα παιδιά και τη νηπιαγωγό, θεωρούμε ότι αυτή μπορεί να θέτει, να εισάγει, να προτείνει και θέματα σχετικά με τα εκθέματα τοπικών Μουσείων, προσφέροντας στα παιδιά ερεθίσματα και βασικές πληροφορίες προς επεξεργασία, προβληματισμό, διερεύνηση, εμπλουτισμό. Υποστηρίζουμε ότι η γνώση του πολιτισμικού και κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ανήκει το νηπιαγωγείο θα πρέπει να οδηγεί τη νηπιαγωγό όχι μόνο στην εισαγωγή σχετικών θεμάτων στο νηπιαγωγείο, αλλά και στον εντοπισμό χώρων και προσώπων της τοπικής κοινωνίας που μπορούν να εμπλακούν στην εκπαιδευτική διαδικασία του νηπιαγωγείου, επιτυγχάνοντας σαφείς κοινωνικούς και εκπαιδευτικούς στόχους⁶⁰.

Έτσι, αφενός το νηπιαγωγείο ανοίγεται στην κοινωνία και διευρύνεται η αγωγή στον κοινωνικοπολιτισμικό περίγυρο και αφετέρου το Μουσείο αναδεικνύεται σε χώρο αγωγής της κοινότητας⁶¹. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το ίδιο το Μουσείο μπορεί να αποτελεί ένα θέμα επεξεργασίας στο νηπιαγωγείο, με ποικίλες διαστάσεις (π.χ. κτήριο, εκθέματα, προσωπικό, λειτουργίες, τρόποι συμπεριφοράς κ.ά.). Διατυπώνουμε, δηλαδή, την άποψη ότι η νηπιαγωγός είναι εκείνη που πρέπει να φέρει συστηματικά και στοχευμένα σε επαφή το παιδί με το Μουσείο και με τους άλλους χώρους πολιτισμού της περιοχής και να μην αφήνει την επαφή αυτή στην τύχη ή στην ύπαρξη άλλων παραγόντων. Το άνοιγμα του σχολείου στο Μουσείο οδηγεί και στην ανανέωση του παραδοσιακού ρόλου του σχολείου και στην οργανική σύνδεση μουσειακής και σχολικής εκπαίδευσης⁶².

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ

Όπως ήδη αναφέραμε, για τη σύνδεση Μουσείου και νηπιαγωγείου είναι καθοριστικός ο ρόλος της νηπιαγωγού. Η νηπιαγωγός είναι το πρόσωπο που γνωρίζει πολύ καλά αφενός το γνωστικό επίπεδο, τις εμπειρίες, τις ικανότητες, τις δυνατότητες, τις απορίες, τα ενδιαφέροντα, τις προσωπικές ιδιαιτερότητες και το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον των παιδιών της τάξης της και αφετέρου τα πολιτισμικά ιδρύματα και τις δράσεις που ενεργοποιούνται στην τοπική κοινωνία του νηπιαγωγείου.

Η κριτική προσέγγιση των δύο αυτών παραγόντων, δηλαδή των παιδιών και των πολιτισμικών ιδρυμάτων, μπορεί να οδηγήσει τη νηπιαγωγό στην ανάπτυξη δράσεων, με σκοπό την επαφή του παιδιού με χώρους πολιτισμού, όπως για παράδειγμα ένα Μουσείο ή την Πινακοθήκη ή το ενυδρείο της περιοχής του. Σε αυτή την περίπτωση, η νηπιαγωγός υλοποιεί τον αντισταθμιστικό ρόλο του σχολείου, καθώς, οδηγώντας σε χώρους πολιτισμού, προσφέρει ερεθίσματα σε παιδιά που δεν επισκέπτονται αυτούς ή ανάλογους χώρους με την οικογένειά τους⁶³. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι επισκέπτες των Μουσείων ανήκουν σε ανώτερες πολιτισμικά και εκπαιδευτικά κοινωνικές ομάδες, ενώ αντιπροσωπεύονται λιγότερο οι κατώτερες κοινωνικές ομάδες και οι μετανάστες⁶⁴.

Η νηπιαγωγός, βέβαια, δεν έχει την ευρεία και σαφή γνώση περί των εκθεμάτων, όπως τη διαθέτει ο υπεύθυνος ή ο μουσειοπαιδαγωγός του Μουσείου. Χρειάζεται, λοιπόν, να συνδέσει τη δική της γνώση για τα παιδιά με εκείνη του μουσειοπαιδαγωγού ως προς τα εκθέματα και το πλαίσιο κατασκευής, ανακάλυψης και έκθεσής

60. Δ.Ε.Π.Π.Σ. 2002.

61. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994, HOOPER AND GREENHILL 1999.

62. ΒΕΜΗ 2006.

63. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994, ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 1994.

64. BLACK 2009, MIDDLETON 1985, CAULTON 1998, HOOPER-GREENHILL 1999, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 2003.

τους, ώστε να προκύπτουν οι ιδανικότερες συνθήκες συνάντησης, πρόσληψης και επεξεργασίας τους από τα παιδιά.

Η επίσκεψη πρέπει να αποτελεί μέρος του ετήσιου εκπαιδευτικού σχεδιασμού του νηπιαγωγείου⁶⁵, να σχεδιάζεται προσεκτικά, να εντάσσεται οργανικά στο πρόγραμμα του νηπιαγωγείου και να μην έχει το χαρακτήρα της τυχαίας και μη συστηματοποιημένης εκδρομής. Πρέπει, δηλαδή, να προετοιμάζονται τα παιδιά για την επίσκεψη, με την προσφορά και επεξεργασία σχετικών ερεθισμάτων, τη συζήτηση των σχετικών γνώσεων που πρέπει να κατέχουν κατά την επαφή τους με τα εκθέματα⁶⁶. Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται, όμως, ώστε οι πληροφορίες και οι δραστηριότητες που θα προηγηθούν της επίσκεψης να είναι τόσες και τέτοιες που να εξάπτουν το ενδιαφέρον των παιδιών για αυτή χωρίς να είναι τόσο υπερβολικές ή εξαντλητικές, ώστε να οδηγούν στη μείωση του ενδιαφέροντος των παιδιών για την επίσκεψη, το Μουσείο και τα εκθέματά του⁶⁷.

Η επίσκεψη είναι καλό να συνδέεται με το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου⁶⁸, να εντάσσεται στην εκπαιδευτική λειτουργία, εντός της οποίας διαδραματίζεται. Για παράδειγμα, η επίσκεψη μπορεί να λειτουργεί ως έρευνα πεδίου σε ένα project, αφορμή για την παροχή ερεθισμάτων κ.ο.κ. Η σύνδεση της επίσκεψης με στόχους του αναλυτικού προγράμματος του νηπιαγωγείου, χωρίς να οδηγεί σε σχεδιαστικούς φορμαλισμούς, προσφέρει στη νηπιαγωγό έγκυρη παιδαγωγική αφετηρία, σταθερή βάση για το σχεδιασμό δραστηριοτήτων σχετικών με την προετοιμασία, την πραγματοποίηση και την επεξεργασία της επίσκεψης και την απαλλάσσει από το ψευδοδίλημμα *εφαρμογή του αναλυτικού προγράμματος ή επίσκεψη στο Μουσείο*;. Και τούτο, διότι οι δύο δράσεις μπορούν να συνδεθούν⁶⁹, αρκεί ο σχεδιασμός να είναι ανοιχτός, δυναμικός, να στοχεύει στην ανάδυση νέων ιδεών, δραστηριοτήτων, ερωτημάτων ή στόχων από τα παιδιά και να μην είναι απόλυτος και κλειστός, διότι, τότε, αφαιρεί κάθε ικμάδα ζωντανιάς, χαράς και ψυχαγωγίας κατά την επίσκεψη, οδηγώντας στη δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων τόσο στα παιδιά όσο και στη νηπιαγωγό για τα Μουσεία και στην έλλειψη διάθεσης για επόμενη επίσκεψη⁷⁰.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επιλογή του Μουσείου το οποίο θα επισκεφθούν και η νηπιαγωγός χρειάζεται να υιοθετήσει κάποια κριτήρια. Η θεματολογία, το αντικείμενο του Μουσείου αποτελεί πρώτιστο κριτήριο. Τα ενδιαφέροντα των παιδιών και το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον του νηπιαγωγείου καθορίζουν την επιλογή του Μουσείου και είναι σημαντικό αυτό να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα των παιδιών⁷¹.

Όμως, αν δεχθούμε ότι το Μουσείο προβάλλει τη ζωή της κοινωνίας και της φύσης και το νηπιαγωγείο οδηγεί σε επαφή το παιδί με την κοινωνία, τα Μουσεία που αφορούν τη ζωή της κοινότητας θα πρέπει να είναι επισκέψιμα από τα παιδιά. Θα υποστηρίξουμε ότι η επιλογή συγκεκριμένων θεματικών ενοτήτων, εκθεμάτων, διαδρομών ή και περιοδικών εκθέσεων είναι εκείνη που φαίνεται να απαντά πληρέστερα στην επιλογή του Μουσείου με κριτήριο τη θεματολογία του⁷².

Είναι προφανές ότι δεν επισκεπτόμαστε με τα νήπια όλο το Μουσείο σε μία και μόνη επίσκεψη. Ασχολούμαστε με προεπιλεγμένα εκθέματα και πραγματοποιούμε προεπιλεγμένες διαδρομές για λόγους αποφυγής της κόπωσης, της διάσπασης της προσοχής, της παροχής πολλών, ποικίλων και μερικές φορές όχι πολύ σχετικών μεταξύ

65. LEEDER 2003.

66. FALK AND DIERKING 1992, HOOPER-GREENHILL 1999.

67. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

68. BLACK 2009, ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994.

69. BEMH 2006, GAILEY 1994.

70. FALK AND DIERKING 1992.

71. Έρευνες έδειξαν ότι, για παράδειγμα, Μουσεία Φυσικής Ιστορίας με εκθέματα δεινόσαυρους ελκύουν τα μικρά παιδιά: BLACK 2009.

72. FALK AND DIERKING 1992, ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

τους ερεθισμάτων, παραγόντων που δεν υποστηρίζουν τη μάθηση και την ψυχαγωγία στο Μουσείο. Μεγάλη έλξη ασκούν στα παιδιά εκθέματα σχετικά με παιδιά, όπως, για παράδειγμα, απεικονίσεις παιδιών, αντικείμενα παιδιών ή αντικείμενα για παιδιά, καθώς τα παιδιά εντοπίζουν στοιχεία που τα αφορούν άμεσα⁷³.

Καλό είναι στα Μουσεία που επισκεπτόμαστε να υπάρχουν εκθέματα και από άλλους πολιτισμούς, ιδιαίτερα στην περίπτωση που φορείς αυτών ή άλλων πολιτισμών έχουμε στην τάξη μας. Καθώς το Μουσείο έχει κάτι να πει και σε αυτά, αλλά και για αυτά τα παιδιά, υποβοηθείται ο σεβασμός των πολιτισμών και των φορέων τους⁷⁴. Έρευνες στον αγγλοσαξωνικό χώρο έδειξαν ότι άνθρωποι από εθνικές και πολιτισμικές μειονότητες απέφευγαν να επισκεφθούν τα Μουσεία, διότι θεωρούσαν ότι δεν αναφέρονταν σε αυτούς, δεν τους αφορούσαν. Επίσης προτείνεται ότι μορφές ατόμων με ειδικές ανάγκες θα μπορούσαν να περιλαμβάνονται στα εκθέματα των Μουσείων, ώστε και τα άτομα αυτά να αισθάνονται ότι το Μουσείο τα αφορά⁷⁵.

Η εφαρμογή εκπαιδευτικών μουσειακών προγραμμάτων για παιδιά νηπιαγωγείου αποτελεί επίσης σοβαρότατο κριτήριο για την επιλογή ενός Μουσείου. Η νηπιαγωγός είναι ανάγκη να συνεργαστεί με τον υπεύθυνο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του, ώστε, με βάση τη γνώση των ικανοτήτων, αναγκών και ενδιαφερόντων των παιδιών της τάξης της, να συζητήσουν αν το πρόγραμμα ανταποκρίνεται στα παιδιά αυτά ή χρειάζεται τροποποίηση⁷⁶. Πρέπει, επίσης να μελετήσει τα σχετικά ενημερωτικά φυλλάδια του προγράμματος, προκειμένου να προετοιμάσει τα παιδιά στο βαθμό που χρειάζεται, ώστε να διαθέτουν βασικές, γνώσεις χωρίς να έχει αποδυναμωθεί το ενδιαφέρον τους για την επίσκεψη και για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, στο οποίο θα συμμετάσχει και η ίδια⁷⁷.

Αν η εφαρμογή κατάλληλου εκπαιδευτικού προγράμματος αποτελεί σοβαρό λόγο επιλογής του Μουσείου, τι συμβαίνει στην περίπτωση που δεν προσφέρονται μουσειακά προγράμματα; Σαφώς και δεν απορρίπτεται η επίσκεψη, εξαιτίας αυτής της έλλειψης⁷⁸! Η νηπιαγωγός αναλαμβάνει να σχεδιάσει δραστηριότητες που θα υλοποιηθούν κατά την επίσκεψη και θα οδηγήσουν τα παιδιά στην ψυχαγωγία και τη μάθηση. Ο σχεδιασμός τέτοιων δραστηριοτήτων απαιτεί από αυτήν καλή γνώση των παιδιών, των εκθεμάτων που θα προσεγγιστούν, των πλαισίων (ιστορικού, γεωγραφικού, κοινωνικού), εντός των οποίων διαμορφώθηκαν, δέχτηκαν και άσκησαν επιδράσεις, του χώρου στον οποίο θα διεξαχθούν οι δραστηριότητες που πρέπει να κινούνται γύρω από ένα σαφές, κεντρικό και μη εκτεταμένο θέμα⁷⁹.

Το ύψος του Μουσείου θεωρείται ένα ακόμα κριτήριο. Υποστηρίζεται ότι το *βαρύ*, *επίσημο* Μουσείο των παλαιότερων μουσειολογικών αντιλήψεων⁸⁰ δεν προδιαθέτει τα παιδιά να το προσεγγίσουν με ευχαρίστηση⁸¹. Στοιχεία που έχουν σχέση με τη μουσειολογική ταυτότητα της έκθεσης, όπως είναι η τοποθέτηση των εκθεμάτων στο ύψος των παιδικών οφθαλμών, η αναπαράσταση γεωγραφικών χώρων, ιστορικών περιόδων ή κοινωνικών και άλλων καταστάσεων που έχουν σχέση με τα εκθέματα –για παράδειγμα η σχεδιαστική απεικόνιση ενός εργαστηρίου αγγειοπλάστη, των χρήσεων του εκτιθέμενου αγγείου ή φωτογραφίες από την ανακάλυψή του– βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν και να ενδιαφερθούν για τα εκθέματα⁸².

73. BLACK 2009, ΔΑΛΚΟΣ 2000.

74. BLACK 2009, ΝΑΚΟΥ 2006.

75. BLACK 2009.

76. ΑΛΚΗΣΤΙΣ 1995.

77. ΒΕΜΗ 2006, ΚΟΥΒΕΛΗ 2000.

78. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

79. ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 2002.

80. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 2003, ΝΑΚΟΥ 2001.

81. EDSON AND DEAN 1996, ΑΛΚΗΣΤΙΣ 1995.

82. CAULTON 1998, ΝΑΚΟΥ 2002, ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994, ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΠΕΤΣΙΛΑ 1986.

Οι διαδρομές κι οι αίθουσες με μεγάλη πυκνότητα εκθεμάτων *φοβίζουν* τα παιδιά όσον αφορά στις συνέπειες μιας λανθασμένης κίνησής τους και δεν τους επιτρέπουν να νιώθουν ασφαλή και άνετα στο χώρο⁸³. Αντίθετα, τα Μουσεία που παρέχουν στο κοινό τους δυνατότητες για βιωματικές και αλληλεπιδραστικές διαδρομές προσελκύουν περισσότερο τα μικρά παιδιά, ιδιαίτερα όταν επιτρέπεται να αγγίζουν και να πειραματίζονται με τα εκθέματα⁸⁴. Ειδικά για Μουσεία Τεχνολογίας και Φυσικών Επιστημών, η χρήση τέτοιου τύπου εκθεμάτων φαίνεται ως μία πολύ ελκυστική παροχή προς το κοινό⁸⁵. Το εξοπλισμένο με τον κατάλληλο τεχνολογικό εξοπλισμό Μουσείο βοηθάει ιδίως το παιδί – επισκέπτη να γνωρίσει καλύτερα τα εκθέματα και την εποχή, αλλά και τις συνθήκες, στις οποίες αυτά αναφέρονται, μέσω προβολών, μαγνητοφωνήσεων, animation κ.ά.⁸⁶. Έτσι, όχι μόνο δεν αποσπάται η προσοχή του παιδιού από το έκθεμα, αλλά ενισχύεται το ενδιαφέρον του, αποκτά σαφέστερη εικόνα για αυτό και όσους εμπλέκονται στην κατασκευή, χρήση, καταστροφή και διατήρησή του, ενδυναμώνεται η συζήτηση, ενισχύεται η μάθηση.

Η εξασφάλιση διαθέσιμου χώρου για δραστηριότητες των παιδιών μετά την επίσκεψη ή τη συμμετοχή στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα αποτελεί ένα ακόμα κριτήριο. Ο ελεύθερος χώρος χρειάζεται για τη χαλάρωση των παιδιών μετά τη διαδρομή στο Μουσείο, την ανάπτυξη δραστηριοτήτων αισθητικών, εικαστικών, θεατρικών αλληλεπιδραστικών με τα εκθέματα. Ο ελεύθερος χώρος μπορεί να γίνεται χώρος παιχνιδιού, ανακαλυπτικής, αλληλεπιδραστικής μάθησης και να δημιουργεί μια όμορφη ανάμνηση της επίσκεψης στο παιδί⁸⁷.

Η ασφάλεια των παιδιών κατά την πρόσβαση και την επίσκεψη αποκτά τόσο μεγαλύτερη σημασία όσο μικρότερα είναι τα παιδιά – επισκέπτες⁸⁸. Μουσεία με πολλές σκάλες και επίπεδα με πυκνά τοποθετημένα εκθέματα δεν είναι ιδιαίτερα ασφαλή για τα παιδιά και δεν τους επιτρέπουν να αισθανθούν άνετα στο χώρο⁸⁹. Το πρόβλημα της εύκολης, γρήγορης και ασφαλούς πρόσβασης στο Μουσείο αφορά και στα απομακρυσμένα νηπιαγωγεία και σε εκείνα που βρίσκονται στις πόλεις. Θεωρούμε ότι το ζήτημα αυτό μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο με τη συνεργασία των γονέων. Το Μουσείο πρέπει να είναι προσβάσιμο και σε παιδιά με ειδικές ανάγκες με τη βοήθεια, για παράδειγμα, ανελκυστήρων, κεκλιμένων διαδρόμων, ειδικών βοηθητικών χώρων⁹⁰. Επίσης η συμμετοχή των παιδιών αυτών και στα εκπαιδευτικά προγράμματα έχει μεγάλη σημασία τόσο για τα ίδια όσο και για τα άλλα⁹¹.

Είναι προφανές ότι κατά τη διαδικασία επιλογής του Μουσείου η νηπιαγωγός το επισκέπτεται αρκετές φορές για να γνωρίσει το χώρο και τις δυνατότητες που παρέχει ως προς τα εκθέματα, την προσβασιμότητα, τους βοηθητικούς χώρους (κυλικείο, WC, έξοδος κινδύνου)⁹². Η κατάλληλη μελέτη της νηπιαγωγού για τα εκθέματα, η προμήθεια με σχετικό υλικό του Μουσείου (προγράμματα, φυλλάδια κ.ά.), ο δανεισμός σχετικού υλικού προετοιμασίας των παιδιών, η συζήτηση με τους υπεύθυνους του Μουσείου και τη μουσειοπαιδαγωγό σχετικά με τα χαρακτηριστικά των παιδιών, τα εκθέματα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, εφόσον παρέχονται, θα βοηθήσουν στον καλύτερο σχεδιασμό της εκπαιδευτικής επίσκεψης και των δραστηριοτήτων

83. HOOPER-GREENHILL 1999.

84. CAULTON 1998, HEIN 1998, FALK AND DIERKING 1992.

85. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ 2005.

86. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΠΕΤΣΙΛΑ 1986.

87. HEIN AND ALEXANDER 1998, ΑΛΚΗΤΙΣ 1995, ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

88. LEEDER 2003, ΑΛΚΗΤΙΣ 1995.

89. BLACK 2009, HEIN 1998, HEIN AND ALEXANDER 1998, OLDS 1999.

90. HOOPER AND GREENHILL 1999, McGinnis, 1999.

91. BLACK 2009, MUSEUMS WITHOUT BARRIERS 1991, ΚΟΚΚΕΒΗ-ΦΩΤΙΟΥ 2002, ΑΛΚΗΤΙΣ 1995, ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΠΕΤΣΙΛΑ 1986, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1994, 86-91.

92. CAULTON 1998.

που θα περιλαμβάνει⁹³. Οι συζητήσεις αυτές θα οδηγήσουν τη νηπιαγωγό στην επιλογή των εκθεμάτων, των διαδρομών, του χώρου όπου θα αναπτυχθούν οι σχετικές δραστηριότητες.

Η νηπιαγωγός προσδιορίζει τους εκπαιδευτικούς στόχους που θα προσεγγιστούν με την επίσκεψη και τους συνδέει με εκείνους του αναλυτικού προγράμματος του νηπιαγωγείου στο πλαίσιο ανοικτού σχεδιασμού με έμφαση στην ανάδυση δραστηριοτήτων από τα παιδιά. Με βάση τα παραπάνω η νηπιαγωγός θα σχεδιάσει κατάλληλες δραστηριότητες για την προετοιμασία, πραγματοποίηση και επεξεργασία της επίσκεψης στο Μουσείο στοχεύοντας στη βιωματική, συνεργατική, διερευνητική κι ανακαλυπτική μάθηση μέσα σε κλίμα ασφάλειας και ψυχαγωγίας⁹⁴. Τέλος, είναι επιθυμητή η επικοινωνία, συνεργασία και εμπλοκή των γονέων, με στόχο όχι μόνο την πληροφόρησή τους για τις δραστηριότητες του νηπιαγωγείου, αλλά και την παροχή βοήθειας κατά την πρόσβαση στο Μουσείο⁹⁵. Άλλωστε, παιδιά που επισκέπτονται με το σχολείο τους Μουσεία, συχνά παρωθούν τις οικογένειές τους για νέες επισκέψεις, αναλαμβάνοντας τα ίδια ρόλους ξεναγών.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΥ – ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ

Για την καλύτερη σχέση Μουσείου και νηπιαγωγείου, θεωρούμε ότι θα μπορούσε να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο ενεργειών, όπως οι παρακάτω προτεινόμενες:

- ▮ Εισαγωγή και εμπλουτισμός μαθημάτων Μουσειακής Αγωγής στα προγράμματα μαθημάτων των βασικών σπουδών και της μετεκπαίδευσης των νηπιαγωγών⁹⁶.

Η Μουσειακή Αγωγή δεν πρέπει να συνδέεται μόνο με την Αισθητική Αγωγή, διότι υπηρετεί και συνδέει περισσότερα γνωστικά αντικείμενα, όπως είδαμε παραπάνω. Επομένως, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επιχειρούνται συνδέσεις των μαθημάτων Μουσειακής Αγωγής και με άλλα επιστημονικά γνωστικά αντικείμενα⁹⁷. Άλλωστε, τα εκθέματα δεν έχουν μόνον καλλιτεχνική αξία, αλλά αποτελούν τεκμήρια για την κοινωνική χρήση τους, για την ανασύνθεση της εποχής, την κατανόηση της θέσης των ανθρώπων που τα κατασκεύαζαν και τα χρησιμοποιούσαν. Για παράδειγμα, τα εργαλεία του λατόμου ενδέχεται να έχουν μικρή καλλιτεχνική αξία, αλλά μας δίνουν πληροφορίες για τον τρόπο και τις συνθήκες εργασίας, μας οδηγούν να σκεφθούμε ποιοι επέλεξαν αυτό το επάγγελμα, την αμοιβή τους, την κοινωνική θέση τους κ.λπ. Θα γίνει ιδιαίτερα αντιληπτός στους νηπιαγωγούς ο παιδαγωγικός ρόλος του Μουσείου ως κοιτάσματος πολιτισμού⁹⁸. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η προσπάθεια του καθηγητή Δ. Δεληγιάννη με το πιλοτικό Πρόγραμμα *Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση* (1998-2005), το οποίο διεύθυνε πριν από κάποια χρόνια στο πλαίσιο του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας⁹⁹.
- ▮ Σχεδιασμός και εφαρμογή επιμορφωτικών προγραμμάτων Μουσειακής Αγωγής που θα έχουν αφετηρία τις ανάγκες των επιμορφούμενων, θα χρησιμοποιούν βιωματικές και ενεργητικές μορφές επιμόρφωσης και θα εστιάζουν σε θέματα που αφορούν

93. ΒΕΜΗ 2006, ΑΛΚΗΤΙΣ 1995, ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 1994, ΔΑΛΚΟΣ 2000, ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

94. ΤΣΙΤΟΥΡΗ 2002.

95. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005.

96. ΒΕΜΗ 2006.

97. ΒΕΜΗ 2006.

98. FALK AND DIERKING 2000.

99. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 2002.

στην τοπική κοινωνία. Το Πρόγραμμα *Μελίνα* ήταν ένα σωστό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση¹⁰⁰. Επιμορφωτικά προγράμματα που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς και αναφέρονται σε γενικότερα θέματα ή εστιάζουν στα εκθέματα του Μουσείου μπορούν να οργανώνονται από τα Μουσεία¹⁰¹. Επιθυμητή θα ήταν και η σύμπραξη πανεπιστημίων, Μουσείων και σχολείων στη διαμόρφωση επιμορφωτικών προγραμμάτων¹⁰², καθώς και η ενημέρωση των νηπιαγωγών από τα Μουσεία για τα εκπαιδευτικά προγράμματα τις μουσειοσκευές και το πληροφορικό υλικό που αναπτύσσουν, έτσι ώστε να προκαλούν και να προσκαλούν για επισκέψεις και δράσεις.

- ▶ Ενημέρωση των μουσειοπαιδαγωγών και όσων σχεδιάζουν εκπαιδευτικά προγράμματα Μουσείων για παιδιά προσχολικής ηλικίας, σχετικά με το αναλυτικό πρόγραμμα, τον τρόπο εργασίας και το γενικότερο εκπαιδευτικό πλαίσιο του νηπιαγωγείου, ώστε τα εκπαιδευτικά προγράμματα των Μουσείων να συνδέονται καλύτερα με τη ζωή των παιδιών στο νηπιαγωγείο¹⁰³.
- ▶ Συμμετοχή νηπιαγωγών στο σχεδιασμό και την πειραματική εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων που απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας¹⁰⁴. Οι νηπιαγωγοί, εφόσον προσκληθούν, μπορούν να συνεισφέρουν με τις γνώσεις που διαθέτουν για τα παιδιά της συγκεκριμένης ηλικίας και ιδίως της συγκεκριμένης τοπικής κοινότητας, τους τρόπους μάθησης και το αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου, ώστε να σχεδιαστούν κατά το δυνατόν καταλληλότερα εκπαιδευτικά προγράμματα¹⁰⁵. Διατυπώνεται μάλιστα και η άποψη ότι το Μουσείο πρέπει να υποστηρίζει με πληροφορικό υλικό σχετικά με τα εκθέματα τους εκπαιδευτικούς, ώστε να σχεδιάζουν οι ίδιοι το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που ταιριάζει περισσότερο στην τάξη τους¹⁰⁶.

Η διαμόρφωση τοπικών δικτύων νηπιαγωγείων που έχουν σταθερή συνεργασία με το Μουσείο όσον αφορά επισκέψεις, σχεδιασμό, εφαρμογή και αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων προτείνεται ως δράση που θεμελιώνει μονιμότερη συνεργασία μεταξύ ιδρυμάτων της ίδιας κοινότητας¹⁰⁷ και δημιουργεί ευρύτερη αίσθηση στην τοπική κοινωνία (οικογένειες, Αρχαιολογική Υπηρεσία, Τοπική Αυτοδιοίκηση) για τη συνεργασία και το έργο που, μέσω αυτής, επιτελείται¹⁰⁸.

Θεωρούμε ότι είναι απαραίτητη η σύνδεση του Μουσείου με το νηπιαγωγείο, ειδικά σε μία χώρα όπως η Ελλάδα, με το πλήθος των Μουσείων και των χώρων πολιτισμού που διαθέτει. Αντί, όμως, καθένα από τα δύο ιδρύματα να προσφέρει μόνο του, ακολουθώντας παράλληλη αλλά ασύμπτωτη με το άλλο πορεία, είναι προτιμότερο οι πορείες αυτές, διατηρώντας την αυτοτέλειά τους, να συναντώνται, να τέμνονται και να συνδέονται. Η σύνδεση των δράσεων των δύο ιδρυμάτων θα επιτρέψει την καλύτερη μεταξύ τους γνωριμία και συνεργασία, το συντονισμό των δραστηριοτήτων τους, με συνέπεια θετικά αποτελέσματα για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, στη σχέση τους με το Μουσείο και τους χώρους πολιτισμού.

100. ΒΕΜΗ 2006.

101. ΒΙΒΑΕΚ 1994.

102. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994.

103. ΜCΛΕΑΝ 1997, ΔΑΛΚΟΣ 2000.

104. ΔΑΛΚΟΣ 2000.

105. ΒΕΜΗ 2006, DAVIS AND GARDNER 1999.

106. ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 2002, FALK AND DIERKING 1992.

107. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ 2002, HEIN 1998.

108. ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ 1985.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΛΚΗΤΗΣ 1995: Άλκητις, *Μουσεία και σχολεία, δεινόσαυροι κι αγγεία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ 1986: Αντζουλάτου-Ρετσίλα, Ε., *Λαογραφικά Μουσεία και Παιδεία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ 1994: Αντζουλάτου-Ρετσίλα, Ε., Το εκπαιδευτικό έργο των λαογραφικών μουσείων μέσα στο πλαίσιο της Ευρώπης των λαών, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 303-308.
- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1991: *Αρχαιολογία και Τέχνες* 38, Αφιέρωμα.
- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ 1994: *Αρχαιολογία και Τέχνες* 52, Αφιέρωμα.
- ΒΕΜΗ 2006: Βέμη, Β., Μουσειοπαιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών: προϋπόθεση για μια κοινή «γλώσσα» μουσείου και σχολείου, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 42, 7-22.
- ΒΕΡΓΙΔΗΣ 2007: Βεργίδης, Δ., Ατυπα σχολεία – Μη τυπική εκπαίδευση, στο Ξωχέλλης, Π. (επιμ.), *Λεξικό της Παιδαγωγικής*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 71-73.
- ΒΟΣΝΙΔΗΣ ΚΑΙ ΓΚΟΤΣΗΣ 2002: Βοσνίδης, Π., Γκότσης, Σ., Αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δράσεις στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, στο *Πρακτικά του 6ου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο»*, (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 93-97.
- ΒΟΥΡΗ 2002: Βούρη, Σ, Μουσείο και συγκρότηση εθνικής ταυτότητας, στο Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 55-65.
- ΓΑΒΡΙΑΚΗ 2008: Γαβριλάκη, Ει., *Το παιχνίδι στο Μουσείο και το Μουσείο ως παιχνίδι*, στο Χουρδάκης, Α., Νικολουδάκη-Σουρή, Ε. (επιμ.), *Πρακτικά του Επιστημονικού Δημέρου «Η τέχνη και ο πολιτισμός ως ευέλικτο πεδίο Διαθεματικών Προσεγγίσεων. Προτάσεις για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών» (Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 13-14.5.2006)*, *Επιστήμες Αγωγής* (θεματικό τεύχος 2008), 77-84.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ 1985: Γεωργιάδου-Κουντουρά, Ε., Τα μουσεία τέχνης και τα παιδιά. *Αρχαιολογία και Τέχνες* 16, 41-45.
- ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ 1985: Γκράτζιου, Ό., Τα αριστουργήματα μιλάνε μόνα τους, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 16, 37-40.
- ΔΑΛΚΟΣ 2000: Δάλκος, Γ., *Σχολείο και μουσείο*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 2002: Δεληγιάννης, Δ., Πρόγραμμα Σπουδών Επιλογής «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση» (ΕΠΕΑΕΚ), στο Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 149-162.
- ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗΣ 1991: Δορμπάρακης, Π., Μουσεία και εκπαίδευση, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαιδεία-Λεξικό* 6, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 3.216-3.219.
- ICOM, 2010. (www.icom.org, προσπέλαση: Νοέμβριος 2009).
- ΚΑΛΟΥΡΗ-ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ 1999: Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ., *Αισθητική αγωγή*, Αθήνα: Έλλην.
- ΚΟΚΚΕΒΗ-ΦΩΤΙΟΥ 2002: Κοκκέβη-Φωτίου, Δ., «Το μάτι ακούει». Εκπαιδευτικά προγράμματα για κωφά παιδιά, στο *Πρακτικά του 6ου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο - Σχολείο»*, (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.
- ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ 2005: Κολιόπουλος, Δ., *Η διδακτική προσέγγιση του Μουσείου Φυσικών Επιστημών*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- ΚΟΥΒΕΛΗ 2000: Κουβέλη, Α., *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.

- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 2001: Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Σημείωμα. *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 8, 73-76.
- ΚΥΡΔΗ 2002: Κύρδη, Κ., Αξιοποίηση των μουσειακών χώρων στο πλαίσιο της διαθεματικής προσέγγισης, στο *Πρακτικά του 6ου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο», (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002)*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 26-29.
- ΛΕΚΚΑ ΚΑΙ ΑΛΕΞΙΟΥ 2002: Λέκκα, Α., Αλεξίου, Θ., Το μουσείο «εκτός των τειχών»: κινητές πολιτιστικές μονάδες και σχολική πράξη, στο *Πρακτικά του 6ου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο - Σχολείο», (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002)*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 30-34.
- ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ 2005: Μακρυγιάννη, Χ., Τα παιδιά του νηπιαγωγείου στο μουσείο: ανεπανάληπτη εμπειρία ή χάσιμο χρόνου; στο Παπαλεοντίου-Λουκά, Ελ. (επιμ.) *Σύγχρονες προσεγγίσεις στο πρόγραμμα του νηπιαγωγείου*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, 183-200.
- ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ 1994: Μαρκαντώνης, Ι., Το μουσείο στο σχολείο του μέλλοντος, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 265-272.
- ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ 2002: Ματσαγγούρας, Η., *Η διαθεματικότητα της σχολικής γνώσης*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- ΝΑΚΟΥ 2000: Νάκου, Ει. Ιστορική γνώση και μουσείο, *Μνήμων* 22, 221-237.
- ΝΑΚΟΥ 2001: Νάκου, Ει., *Μουσεία: εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, Αθήνα: Νήσος.
- ΝΑΚΟΥ 2006: Νάκου, Ει., Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία, στο Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ει. (επιμ.), Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα, Αθήνα: Μεταίχμιο, 279-312.
- ΝΑΚΟΥ 2008: Νάκου, Ει., Αξιοποίηση μουσείων και ιστορική εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία, στο Κακανά, Δ., Σιμούλη, Γ. (επιμ.), *Η Προσχολική Εκπαίδευση στον 21ο Αιώνα. Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Διδακτικές Πρακτικές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 51-59
- ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ 2007: Νικονάνου, Ν., Μουσειοπαιδαγωγική, στο Ξωκέλλης, Π. (επιμ.), *Λεξικό της Παιδαγωγικής*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 457-460.
- ΝΤΟΛΙΟΠΟΥΛΟΥ 2002: Ντολιοπούλου, Ε., *Σύγχρονες τάσεις της Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 2003: Οικονόμου, Μ., Μουσείο: αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα. Αθήνα: Κριτική.
- ΠΙΝΗ 2002: Πίνη, Ε., Μουσείο και εκπαίδευση: ένα κοινό πεδίο δράσης *Μουσείο – Σχολείο*, στο *6ο Περιφερειακό Σεμινάριο, (Καβάλα 20-22 Σεπτεμβρίου 2002)*, Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ. – ΥΠ.ΠΟ. – Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα – Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 62-65.
- ΡΟΚΟΥ 1994: Ρόκου, Β., Μονογραφικές εκθέσεις και τοπική ιστορία, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 207-216.
- ΣΙΠΗΤΑΝΟΥ 2007: Σιπητάνου, Α., Τυπική – Μη τυπική – Άτυπη εκπαίδευση, στο Ξωκέλλης, Π. (επιμ.), *Λεξικό της Παιδαγωγικής*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 693-695.
- ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ 1994: Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε., Λαογραφικά μουσεία, πολιτισμική ταυτότητα και ιστορική μνήμη, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 49-70.

- ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ 2002: Σταυρουλάκη, Φ., Εκπαιδευτικές δράσεις για το βυζαντινό πολιτισμό, στο *Πρακτικά του βου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο»*, (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 73-76.
- ΤΣΙΤΟΥΡΗ 2002: Τσιτούρη, Α., Το μουσείο, ένα δυναμικό εργαλείο εκπαίδευσης, στο *Πρακτικά του βου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο»*, (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι. 2002: Διαθεματικό Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο, Αθήνα.
- ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ 2002: *Παιχνίδια Πολιτισμού*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- ΧΑΤΖΗΑΣΛΑΝΗ 2002: Χατζηασλάνη, Κ., Εκπαιδευτικές μουσειοσκευές, στο *Πρακτικά του βου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο»* (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.
- ΧΡΥΣΑΦΙΔΗΣ 2009: Χρυσάφιδης, Κ., Διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, Αθήνα: Δίπτυχο.
- ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 1994: Ψαρράκη-Μπελεσιώτη, Ν., Εκπαιδευτικά προγράμματα στη Λαογραφική Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης»* (1-5 Οκτωβρίου 1992), Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 331-339.
- ΨΑΡΡΑΚΗ-ΜΠΕΛΕΣΙΩΤΗ 2002: Ψαρράκη-Μπελεσιώτη, Ν., Σχεδιασμός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο μουσείο, στο *Πρακτικά του βου περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο – Σχολείο»* (Καβάλα, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002), Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Ι.Σ.Ο.Μ. Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 35-37.
- BLACK 2009: Black, G., *Το ελκυστικό μουσείο. Μουσεία και επισκέπτες* (μτφρ.: Σ. Κωτίδου), Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- BURCAW 1997: Burcaw, E., *Introduction to Museum Work*, Walnut Creek: Altamira Press.
- CAULTON 1998: Caulton, T., *Hands-on Exhibitions. Managing Interactive Museums and Science Centers*, London: Routledge.
- DAVIS AND GARDNER 1999: Davis, J., Gardner, H., Open Windows, Open Doors, στο Hooper-Greenhill, E. (ed.), *The Educational Role of the Museum*, London: Routledge, 2nd ed., 99-104.
- DE JONG 1994: De Jong, A., *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης»* (1-5 Οκτωβρίου 1992), Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 183-190.
- DIERKING, FALK, RENNIE, ANDERSON AND ELLENBOGEN 2003: Dierking, L. D., Falk, J. H., Rennie, L., Anderson, D., Ellenbogen, K., Policy Statement of the 'Informal Science Education' ad hoc Committee, *Journal of Research in Science Teaching* 40.2, 108-111.
- DIETERSE 2005: Dieterse, J. N., Multiculturalism and Museums: Discourse about Others in the Age of Globalization, στο Corsane, G. (ed.), *Heritage, Museums and Galleries. An Introductory Reader*, London: Routledge, 163-183.
- EDSON AND DEAN 1996: Edson, G., Dean, D., *The Handbook for Museums*, London: Routledge.
- FALK AND DIERKING 1992: Falk, J., Dierking, L., *The Museum Experience*, Washington, D.C.: Whalesback Books.

- FALK AND DIERKING 2000: Falk, J., Dierking, L., *Learning from Museums. Visitor Experiences and the Making of Meaning*, New York: Altamira Press.
- MUSEUMS WITHOUT BARRIERS 1991: *Museums without Barriers. A New Deal for Disabled People*, London: Routledge, Foundation de France – ICOM.
- GAILEY 1994: Gailey, A., Πολιτισμική κληρονομιά, εκπαίδευση και λαογραφικό μουσείο: Η περίπτωση του Ώλστερ, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 291-302.
- HEIN 1998: Hein, G., *Learning in the Museum*, London: Routledge.
- HEIN AND ALEXANDER 1998: Hein, G., Alexander, M., *Museums: Places of Learning*, Washington, D.C.: American Association of Museums.
- HOOPER-GREENHILL 1994α: Hooper-Greenhill, E., *Museum and Gallery Education*, Leicester: Leicester University Press.
- HOOPER-GREENHILL 1994β: Hooper-Greenhill, E., Museum Education Past, Present and Future, Miles, R., Zavala, L. (eds.) *Towards the Museum of the Future*, London: Routledge, 133-146.
- HOOPER-GREENHILL 1999: Hooper-Greenhill, E., *Museums and their Visitors*, London: Routledge.
- MCGINNIS 1999: McGinnis, R., The Disabling Society, στο Hooper-Greenhill, E. (ed.), *The Educational Role of the Museum*, London: Routledge, 2nd ed., 278-287
- LEEDER 2003: Leeder, A., *Tips for Trips*, London: Continuum.
- MCLEAN 1977: McLean, F., *Marketing the Museum*, London: Routledge.
- MIDDLETON 1985: Middleton, V., Visitor Expectations of Museums, *Museums are for People*, Edinburgh: Scottish Museum Council, 17-26.
- OLDS 1999: Olds, A. R., Sending them Home Alive, Hooper-Greenhill, E. (ed.), *The Educational Role of the Museum*, London: Routledge, 2nd ed., 332-336.
- RENNIE, FEHER, DIERKING AND FALK 2003: Rennie, L. J., Feher, E., Dierking, L. D., Falk, J. H., Toward an Agenda for the Advancing Research on Science Learning in out-of-school Settings, *Journal of Research in Science Teaching* 40.2, 112-120.
- SALAMAN AND TUTCHELL 2005: Salaman, A., Tutchell, S., *Planning Educational Visits*, London: Paul Chapman.
- SUINA 1999: Suina, J., Museum Multicultural Education for Young Learners, στο Hooper-Greenhill, E. (ed.), *The Educational Pole of the Museum*, London: Routledge, 2nd ed., 105-109
- TALBOYS 2000: Talboys, G., *Museum Educator's Handbook*, Aldershot: Gower.
- VIBAЕК-PASQUALINO 1994: Vibaek-Pasqualino, J., Εθνο-ανθρωπολογικά μουσεία στη Σικελία: σημερινά προβλήματα και μελλοντικοί στόχοι, στο *Πρακτικά της Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Ο Ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων της Ενωμένης Ευρώπης» (1-5 Οκτωβρίου 1992)*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, 107-112.